

Stroom

**Er hangen
ideeën
in de lucht**

14 april t/m 14 juli 2013

United We Inleiding

The image shows a musical score for the song "DO WE? WE DO." The score is written in 2/4 time and includes a key signature of one sharp (F#). It features a vocal line and a piano accompaniment. The lyrics are: "DO WE? WE DO." The score includes various musical notations such as notes, rests, and dynamic markings like "mf" and "f". The score is framed by a decorative blue border.

Beck, 'Song Reader,' An Album Fans Perform Themselves, 2012

“Er hangen ideeën in de lucht. In een heel dikke wolk. En die ideeën zakken op plaatsen op aarde door het wolkendek heen. Je hebt alleen mensen nodig, die als trechters willen functioneren.” Frank van Klingeren, 1974

De mensen die nodig zijn om ideeën een plaats te geven, dat zijn wij allemaal. Iedereen kan een trechter voor ideeën zijn! Er hangen veranderingen in de lucht, maar er gebeurt ook echt wat op de grond. De coöperaties, gildes en verenigingen rijzen als paddenstoelen uit de grond. Er is een Broodfonds opgericht dat een betaalbaar alternatief biedt voor reguliere Arbeidsongeschiktheidsverzekeringen en er zijn de Mediarridders, een freelancerscollectief van onderzoeksjournalisten en mediamakers. Als de grote structuren om ons heen falen – banken, pensioensfondsen, sociale zekerheid, scholen – dan gaan we het toch zelf anders en beter doen? Dat lijkt de drijfveer achter dit nieuwe geloof in collectiviteit.

Tijdens het programma *United We* gaan we samen met kunstenaars, ontwerpers, architecten, managers en andere nieuwsgierigen op zoek naar het hoe, wat en waarom van collectiviteit. Niet voor niets kopte het NRC

recent: “Ik is uit, wij is in”. Welke ideeën bestaan er over andere vormen van werken, leven, organiseren? Hoe krijgen deze ideeën vorm? Is een toekomst mogelijk die niet louter draait om groei, macht en winst, maar waar de meerwaarde ontstaat door het collectief?

United We bestaat uit een tentoonstelling met werk van Frank van Klingeren, Potential Estate, Conditional Design, Itay Ohaly, gerlach en koop, Ante Timmermans en Pratchaya Phinthong op uitnodiging van gerlach en koop. In het Stroom School programma besteden we aandacht aan zes gebieden waar collectiviteit een rol speelt: *United We Work* (13/04), *Make* (22/4), *Live* (5/6), *Organize* (12 en 13/6), *Learn* (juni-juli) en *Resist* (14/7).

Deze gids biedt bezoekers achtergronden bij *United We*, informatie over de getoonde werken en hun makers en een beschrijving van de Stroom School activiteiten.

Volg het project via

- www.stroom.nl
- upcyclingprogramstroom.tumblr.com
- www.facebook.com/stroomdenhaag

United We Achtergrond

‘We weten wat dingen kosten, maar hebben geen idee wat ze waard zijn.’ Deze uitspraak van de Britse econoom Tony Judt vormt de leidraad voor het langlopende programma *Upcycling* (2009-2014) waarmee Stroom nieuwe vormen van waardecreatie onderzoekt. *Upcycling* kreeg als term enige bekendheid door de Cradle-to-Cradle beweging, maar duikt de laatste tijd steeds vaker op als de oplossing om afval te verwerken tot luxe-product.

Stroom denkt dat het woord veel meer betekenis in zich draagt dan dat. Voor ons refereert *upcycling* aan het ontwikkelen van alternatieven voor het produceren, handelen, consumeren en organiseren waarin het creëren van waarde (en dan niet louter de financiële) centraal staat. Het programma *Upcycling* vindt plaats tegen de achtergrond van een financiële crisis, die volgens velen een systeemcrisis is. De heersende manieren van politiek bedrijven, van bank zijn, van eten produceren, van organisaties runnen, van te veel werken, van streven naar almaar meer groei en winst, van het uitputten van de aarde, die manieren kraken in hun voegen.

Er klinkt een steeds hardere roep om het anders te gaan doen, op de pleinen in de wereld, bij voormalige financiële topmannen en bij koks. Je hoort het bij economen en bij supermarktmanagers, in de stedenbouw maar ook in de zorg, je ziet het aan nieuwe initiatieven in de journalistiek en in energievoorzieningen. Mensen pikken het niet langer en nemen het over: ze ontwikkelen alternatieven en dat doen ze veelal samen. Het is deze ontwikkeling die Stroom probeert te onderzoeken, te duiden en te tonen met *Upcycling*. Dat doen we in gesprekken, workshops, lezingen en tentoonstellingen waarin we zowel disciplines combineren als generaties. Immers, de hierboven geschetste ontwikkeling is niet alleen van deze tijd en kent vroege voorgangers.

United We is de derde tentoonstelling in het kader van dit programma. *Up to You* (2010) presenteerde structuren die bezoekers, gebruikers of ontwerpers de vrijheid bieden om ze in te vullen en eigen te maken. *There, I Fixed It* (2011) stelde de improviserende mentaliteit van de gebruiker centraal die naar slimme oplossingen zoekt voor urgente problemen. In dit kader opende Stroom de Nederlandse branche van de e-flux Time/Bank: een online platform waarbij diensten en goederen worden verhandeld met 'tijd' als ruilmiddel. Hiermee test Stroom in de praktijk het bestaansrecht van een alternatieve economie. Na de *You* en de *I* gaat het in de derde afle-

vering over de *We*: de organisatievorm die de voorwaarde voor waardecreatie biedt. Hierin staat niet het individu centraal, of het louter managen van de status quo, maar een nieuwe collectiviteit.

De zes deelnemende 'partijen' aan de *United We* tentoonstelling gaan collectiviteit allemaal op een andere manier te lijf.

De architect **Frank van Klingeren** ontwierp pleinen met een dak erboven, plekken waar je elkaar wel tegen moest komen, waar gemeenschap en collectiviteit zouden ontstaan. Hij wilde mensen en functies uit hun daartoe bestemde hokjes halen ('ontklonteren') en deze vermengen en met elkaar in contact brengen ('hinder creëren').

Het kunstenaarscollectief **Potential Estate** werkt dan weer op gezette tijden en aan bepaalde projecten samen. Vaak is economie, waardecreatie daarbij onderwerp van gesprek. Hun samenwerking is intensief en ze maken dan ook maar sporadisch werk samen.

Het vormgeverscollectief **Conditional Design** functioneert vergelijkbaar: wanneer er tijd is en een goed idee, onderzoeken ze samen in een soort workshopsettings een thema. Daarbij leggen ze elkaar regels op die het proces en de uitkomst sturen. Niet alleen wordt hier collectief gewerkt, het proces van collectieve arbeid wordt ook onderzocht

en uitgetest en is daarmee vaak het onderwerp van het werk.

Heel anders werkt de vormgever **Itay Ohaly**. Ook hij reflecteert op het proces van collectieve arbeid, maar hij doet dat door zelf eerst alleen regels en parameters te ontwikkelen en vervolgens mensen te vragen daarmee te ontwerpen. Hierbij is het eindproces onzeker en wordt een lineair maakproces tenietge-daan.

Weer op een hele andere manier werken de kunstenaars **gerlach en koop**, die als het ware een symbiose vormen en hun overeenkomsten en verschillen vaak tot onderwerp van het werk nemen.

Tot slot kunstenaar **Ante Timmermans**, die niet zozeer collectief werkt of het collectieve onderzoekt, maar die door zijn fascinatie voor sociale systemen (van de stad, de politiek, de mensen) als het ware de spagaat uitdrukt waar United We zijlings over gaat: enerzijds is collectiviteit een alternatief voor huidige, heersende systemen en anderzijds wordt elke collectieve organisatievorm uiteindelijk toch ook weer een systeem, met regels en mechanismen.

In een van de werken van Timmermans in de tentoonstelling, zien we de kunstenaar met twee handen tegelijkertijd naar elkaar toeschrijven: hij is hiermee het kleinste, meest

intieme collectief denkbaar. De leden zijn de rechterkant en de linkerkant van een en hetzelfde lichaam. *United We*.

Dat het gedachtengoed van het collectieve werken niet nieuw is, weten we allemaal. Er is een rijke geschiedenis van het coöperatieve denken, werken en organiseren. Die geschiedenis tonen we met een aantal objecten uit het archief van The Co-operative College in Manchester en het Nationaal Coöperatie Museum in Schiedam.

Conditional Design collectief

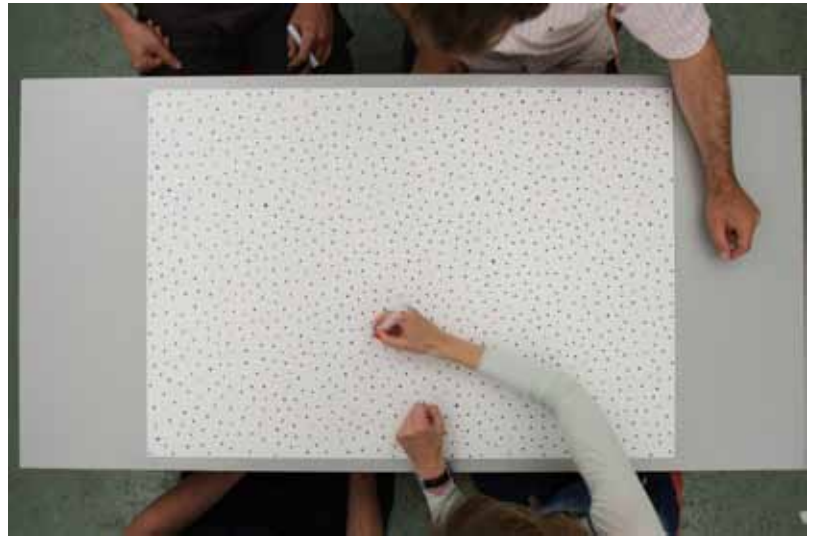
Conditional Design is het resultaat van een serie impromptu dinsdagavondbijeenkomsten in 2008, waarbij Edo Paulus, Jonathan Puckey, Roel Wouters en Luna Maurer bij elkaar kwamen rond de keukentafel van de laatstgenoemde.

De Amsterdamse kunstenaar en ontwerpers, zochten naar manieren om niet vastgepind te worden op de media waarmee zij werken. Deze media zijn een algemeen geaccepteerde maar erg beperkende manier om ontwerpprojecten, kunstprojecten en kunstpraktijken in het algemeen te beschrijven.

'The Beach',
workshop door
Conditional Design

Foto: courtesy the
artists.

In plaats daarvan besloten zij een nieuwe term en definitie te zoeken die een goede omschrijving zou zijn van hun manier van werken. Het collectief schreef een manifest, *The Conditional Design Manifesto*, waarin de gemeenschappelijke visie op kunst en design werd geformuleerd. In plaats van te opereren onder noemers als Graphic Design, Interaction Design, Media Art of Sound Design, introduceerden zij de term Conditional Design: niet het gekozen medium maar de benadering werd op de voorgrond geplaatst.

Conditional Design is een methode die de tendensen van onze hedendaagse maatschappij weerspiegelt – onder de invloed van de media en de snelle technologische ontwikkelingen, worden onze wereld, ons leven en de manier waarop we met elkaar omgaan steeds meer bepaald door snelheid; alles is constant in beweging.

Om te kunnen nadenken over het hier en nu, passen de leden van Conditional Design hun manier van werken aan deze ontwikkelingen aan. Hierbij ligt de nadruk meer op het proces en minder op het product, zodat het werk

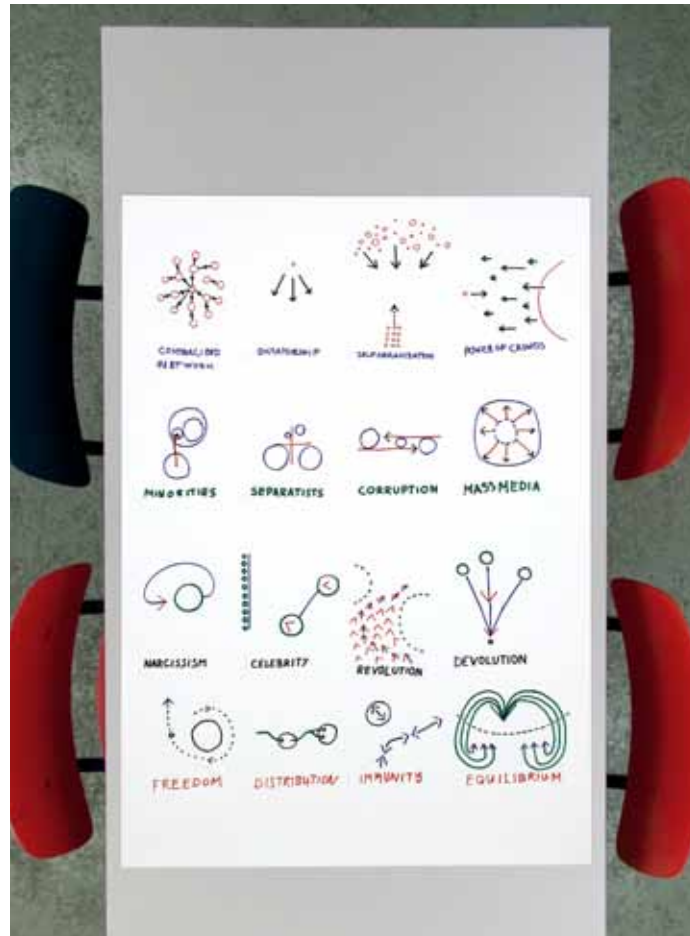
zich kan aanpassen aan hun respectievelijke werkomgevingen, de nadruk wordt gelegd op verandering en de verschillen worden blootgelegd. Belangrijke statements uit het manifest zijn: 'The input is our Material', 'Logic is our Tool' en 'The process is the Product'.

Wekelijks organiseerden Maurer, Paulus, Puckey en Wouters een aantal mini-workshops die tussen de 1 en 3 uur duurden. Hierin gingen zij met zijn allen aan de slag, met slechts een vel papier of andere materialen en een paar simpele regels, 'The Perfect Circle', '4 Long Lines' en 'The Beach', waarbij elke tekening werd gemaakt volgens een aantal vastgelegde spelregels.

Conditional Design workshop results on networks and relationships.

Bij Valiz verschijnt deze lente het *Conditional Design Workbook*.

Foto: courtesy the artists.

Potential Estate kunstenarscollectief

Potential Estate is een tijdelijke alliantie die ruimtes en verhalen ontwerpt. Het samenwerkingsverband werkt aan de hand van modellen van zelf-organisatie en onderlinge verbondenheid. Deze praktijk komt naar voren in een aantal Potential Estate activiteiten: kabinetten, publieksevenementen en hun huidige website. Potential Estate wordt ontwikkeld door de deelnemende kunstenaars die door middel van dit onderzoeksproject bouwen aan een open, tijdelijk en collectief huisvestingsmodel, buiten de begrenzings van een tentoonstelling.

Potential Estate, screenshot van de video *The Crying of Potential Estate*.

Foto: courtesy the artists.

Deelnemers zijn: Vincent Meessen (VS/BE), Ronny Heiremans (BE), Pierre Huyghebaert (BE), Katleen Vermeir (BE) en David Evrard (BE).

In de tentoonstelling *United We* tonen we hun videowerk *The Crying of Potential Estate* (2008). Deze video is het resultaat van een veiling die werd gehouden op donderdag 24 januari 2008, tussen 19 en 21 uur in een commerciële galerie in Antwerpen, België.

Op deze veiling werd een door Potential Estate geschreven verhaal te koop aangeboden. Het verhaal werd opgedeeld in 45 kavels die

werden voorgelezen vanuit een geluidscabine. Nadat er een kavel was voorgelezen, kon het bieden beginnen. De veiling werd, in 4 talen, geleid door een veilingmeester. Dit resulteerde in een felle concurrentiestrijd en vele biedingen. Alle kavels werden verkocht.

Naar mate de kavels werden verkocht, werd het verhaal langzaam onthuld. De hoofdper-

sonen in het verhaal waren The Indian, de piepkleine econoom en Wally Hope. Wally Hope verwijst naar een man die in de mid-jaren 70 uitgroeide tot een icoon van de vrijheid. Zijn meervoudige gebruik van de naam Wally was een speelse en idealistische poging om de gevestigde orde grondig in de war te sturen. Potential Estate laat dit Wally Hope karakter samensmelten met thema's als veelvormigheid en hyper-mediatisering.

Het dorp Belgium in Wisconsin is de utopische locatie waar een deel van het verhaal zich afspeelt.

Potential Estate, screenshot van de video *The Crying of Potential Estate*.

Foto: courtesy the artists.

The Crying of Potential Estate is ook de video registratie van de hierboven beschreven veiling. De veiling werd namelijk live uitgezonden vanuit een mini-televisiestudio die Potential Estate had geïnstalleerd in het souterrain van de galerie, naast de geluidscabine. In feite traden alle bezoekers van de veiling op als figuranten in de film. Hoewel de camera's en het scherm duidelijk aanwezig waren in de ruimte, realiseerde het publiek zich pas na afloop van de veiling dat ze figuranten waren geweest.

Frank van Klingeren architect

1. Marina van den Bergen en Piet Vollaard, *Hinder en ontklontering. Achitectuur en maatschappij in het werk van Frank van Klingeren* (Rotterdam, 2003) p. 119.

2. Van den Bergen en Vollaard, *Idem*, p.18-19.

Gereed voor alles, De Meerpaal in Dronten (1967)

Foto: Jan Versnel, uit archief Het Nieuwe Instituut

“Je moet tot imperfectie durven over gaan, perfectie is niet te betalen. Een keuken is nooit goed genoeg. Geef de mensen een onafgewerkte woning. Het kale ding (...). Je moet een beroep doen op de handigheid en vindingrijkheid van de bewoners.”¹ Het is 1968, aan het woord is self-made architect Frank van Klingeren (1919 -1999) die als geen ander de idealen van collectiviteit van de jaren zestig en zeventig in publieke gebouwen wist te vangen. Van Klingeren ageerde in het citaat tegen de voor de eeuwigheid gebouwde standaardkastjes in de door de overheid gesubsidieerde woningen. Hij geloofde heilig in zelfwerkzaamheid, wat voor hem echt iets heel anders was dan participatie of inspraak, die hij maar niets vond: ‘via inspraak was er geen Meerpaal gekomen’².

De Meerpaal is Van Klingeren's beroemdste gebouw. Tot over de grens sprak men destijds over ‘het ding’ van Dronten dat in 1967 geopend werd. Het was een voor die tijd (en ook nu nog) revolutionair gebouw. Een plein met een dak erop en glazen wanden, waar allerlei activiteiten naast elkaar konden plaatsvinden: theater naast een kegelbaan, een bar naast de markt en volleyballen naast tentoonstellingsbezoek. De onvermijdelijke hin-

der die dat opleverde was precies waar Van Klingeren op uit was. Zijn grootste zorg was de teloorgang van het publieke domein als de ruimte voor ontmoeting en communicatie omdat iedereen zich terugtrok ('klonterde') op zijn eigen vierkante meter. Die zorg werd meteen ook zijn belangrijkste drijfveer: uit al zijn projecten spreekt de aandacht voor het gemeenschappelijke. Al heeft Van Klingeren nooit een woningbouwproject gerealiseerd, spreekt zijn visie op wonen ook uit de jeugherbergen die hij bouwde, waaronder die van Ockenburgh bij Kijkduin (1973). Deze tijdelijke, alternatieve en nomadische

vorm van wonen waarbij sociale interactie belangrijker was dan een eigen kamer, was voor Van Klingeren het model voor de vernieuwing van woningbouw. Voor Ockenburgh bedacht hij misschien wel de mooiste vorm van *United We*: een conversatiebevorderend stapelbed. Niet voor niets staat dat stapelbed centraal opgesteld in de tentoonstellingsruimte. Het is een remake gebaseerd op een foto en een tekening.

De jeugdherberg moest worden afgebroken om plaats te maken voor een nieuwbouwproject. Dankzij het Comité tot Behoud Van Klingerenvleugel is het gebouw op zo'n manier gedemonteerd dat het elders weer opgebouwd kon worden. Studio Léon Thier en HVE Architecten maakten daar een prachtig plan voor, maar voorlopig ligt het gebouw volledig gedemonteerd en genummerd (wat op zichzelf ook al een wonder is) opgeslagen te wachten op geld en wilskracht om het weer op te bouwen.

In de tentoonstelling zijn, naast het stapelbed, bouwelementen te zien, foto's, tekeningen en films waaronder het filmische verslag van de afbraak van de Van Klingerenvleugel door Denis Guzzo. Tijdens *United We Live* (zie pag. 40) besteden we aandacht aan het gedachtegoed van Van Klingeren en het hergebruik van drie van zijn gebouwen.

Jeugdherberg
Ockenburgh in Den
Haag (1973)

Foto: Victor van
Nieuwenhuys /
Pagina 142 uit
Hinder en ontklon-
tering. (Rotterdam,
2003)

Conversatiebevorderend stapelbed

gerlach en koop collectief

gerlach en koop zijn twee personen die de gewoonte hebben opgegeven hun eigenaam met een kapitaal te beginnen, om zo te kunnen opgaan in een collectieve kunstenaar. Ze zijn niet gebonden aan een specifiek medium of materiaal maar gebruiken wat geschikt lijkt, of proberen een gebleken ongeschiktheid in hun voordeel te gebruiken.

Herhaling is een belangrijk gegeven in het werk van gerlach en koop. Hun aandacht is gericht op verschillen tussen dingen die op het eerste gezicht hetzelfde lijken. Hoe kleiner de verschillen, hoe interessanter. Soms is een verschil alleen nog denkbaar. Veel van het werk bestaat in tweevoud maar het gaat niet altijd om tweevuldigheid. Wanneer je iets één keer kunt herhalen kun je dat meestal ook een derde, vierde of vijfde keer.

Samenwerkingen leveren meer op dan de som der delen, dat wordt althans vaak gedacht. Het werk van gerlach en koop laat zien dat 1+1 soms ook gewoon 1 is.

In de tentoonstelling tonen ze zowel bestaand als nieuw als gekozen werk. *The Two Pages* uit 2010 bestaat uit een ongeopend pak kopieerpapier waarvan de verpakking

gerlach en koop,
*Verminderde
ruimte*, 2010, twee
ineengeschoven
bureaus

Foto: Kristien
Daem

is gekopieerd op de vijfhonderd vellen van een tweede pak dat vervolgens opnieuw is ingepakt.

De titel herinnert aan een oude versie van een nadien heel bekend geworden goocheltruc: een assistent wordt in een kist opgesloten en die kist wordt onder luid gejammer doorgezaagd; de twee halve kisten worden neergezet als twee voetstukken, als twee podia (of grafstenen); er wordt onder onverstaanbaar geprevel met een grote doek overheen gezwaid en zie: die ene assistent blijkt niet gehalveerd, maar op wonderbaar-

lijke wijze verdubbeld, net als de exclusieve parelketting die de assistent in het begin door iemand uit het publiek omgehangen had gekregen.

In het souterrain bevindt zich een nieuw werk dat weliswaar fysiek ingrijpend is, maar daarmee nog niet onmiddellijk zichtbaar. *Untitled* is vooral merkbaar. Het is een voortzetting van *Concessies? Nooit doen.* (2007) waarin een rechtgebogen paperclip exact even lang blijkt te zijn als het verschil in lengte tussen hen beiden.

Ook niet onmiddellijk zichtbaar is het werk *Demonstrations* (2008) van de Thaise kunstenaar Pratchaya Phinthong dat op voorstel van gerlach en koop is opgenomen in de tentoonstelling. Het wordt door de baliemedewerker van Stroom in de portemonnee bewaard en op verzoek getoond, of liever: gedemonstreerd.

gerlach en koop,
Gaan we? We gaan, 2010, drie
ongemaakte
overhemden, drie
overhemddozen,
cederhouten kegels
en een kubus van
mdf

Foto: Kristien
Daem

Itay Ohaly ontwerper

Itay Ohaly is een industrieel en product ontwerper uit Israël wiens werk zich richt op processen en chaos. Hij brengt bewust wanorde binnen in zijn werkproces en moedigt dat actief aan. Ohaly's chaotisch, non-lineaire processen leiden tot projecten die vele mogelijke uitingsvormen kunnen krijgen. Een uiteengespat maakproces leidt namelijk niet meer per definitie tot die ene tafel of die ene stoel. Zijn werkwijze lijkt daarmee een beetje op de *cadavre exquis* tekeningen van de surrealisten waar meerdere handen aan meetekenden.

Itay Ohaly, *The Group Project*, C Mine, Genk, Belgium, 2012.

Foto's: courtesy the artist.

Toeval, interpretatie, samenwerking, uitbesteden, fragmentatie zijn methodes die hij gebruikt om tot zijn objecten en meubels te komen.

In *The Group Project* en *Design & Chaos* zijn deze principes van een non-lineaire design methode en een ontkoppelde samenwerking sterk zichtbaar. Over dat laatste project schrijft hij zelf:

The project Design & Chaos produces a series of desks and cabinets that are conceived through distinct processes. Each is contributed by an individual participant, who has no

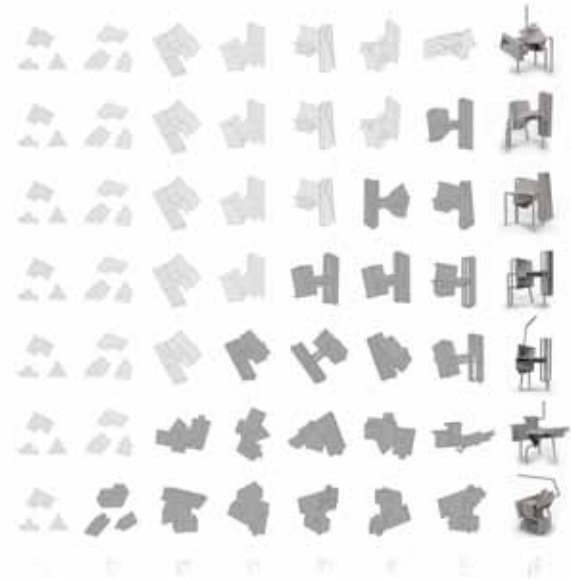

preconceived notion of the projects end goal. Due to the fragmented nature of the contributions the final design cannot be known until executed. With Design & Chaos normal design processes and their linear logic are eliminated.

Voor *United We* heeft Ohaly ook enkele keramische waterkannen gemaakt die tot nog toe enkel als computerbeeld bestonden. De ontwerpen kwamen tot stand in een via vier stappen gefragmenteerd proces waarbij de mensen die er aan deelnamen niet wisten wat ze maakten, ze voerden enkel één actie uit. Hierdoor wordt de relatie tussen ontwerper en object én de invloed van de eerste op het esthetische proces onderbroken. Ohaly zelf heeft steeds een toenemend aantal stappen voor zijn rekening genomen: beginnende met nul, toen een, twee en tenslotte drie. Hierdoor zie je een gradatie of verloop in toeval en chaos ontstaan.

Itay Ohaly, *Fragmented processes Cabinet, Design and Chaos*, 2011.

Foto's: courtesy the artist.

Ante Timmermans kunstenaar

De Belgische kunstenaar Ante Timmermans is een van de meest actieve kunstenaars van de hedendaagse tekenscene. Voor zijn tekeningen, hoofdzakelijk in zwart-wit, gebruikt hij uiterst simpele technieken en voor zijn installaties zet hij in ongebruikgeraakte apparatuur in, zoals platenspelers en overhead-projectoren. Dit maakt hem tot een accurate ooggetuige van onze moderne tijd en de rol van amusement en verveling daarin.

Ante Timmermans,
screenshot van *Systems*,
fragment#9
(TA_schema), 2011.

Foto: courtesy the
artist.

Hij richt zich met name op onderwerpen die te maken hebben met het natuur- en cultuurdebat en op de representatie van de moderne stad als een spookstad, een landschap met ontelbare wolkenkrabbers, een niemandsland. Het werk is zowel poëtisch-ironisch als ontnuchterend, en is een meditatie op de vindingrijkheid van taal en woord in ons leven.

Timmermans is gefascineerd door systemen, sociale systemen zoals steden of de politiek, maar ook door het systeem als een bijna metafysisch instrument dat onze manier van denken, werken en leven bestuurt. In zijn werken zoekt hij vaak naar en speelt hij met de momenten waarop deze systemen scheurtjes beginnen te vertonen, wanneer ze

de controle over ons verliezen.

Zoals beschreven in de introductie van deze gids, raakt Timmermans' fascinatie voor sociale systemen aan de dualiteit die we met *United We* willen presenteren: aan de ene kant is collectiviteit een alternatief voor hedendaagse en gangbare systemen die ons soms teleurstellen of simpelweg komen te vervallen, maar aan de andere kant wordt iedere collectieve organisatie ook zelf weer een systeem met regels en mechanismes. In een van zijn bewegende tekeningen zien we Timmermans met twee handen tegelijk

schrijven. Hij schrijft een palindroom: droom en moord. Elke droom die wordt gerealiseerd betekent ook het einde van die droom en het begin van een zoektocht naar een nieuwe.

In dit werk, maar ook in een recenter werk waarin de kunstenaar een spelletje OXO (boter-kaas-en-eieren) met zichzelf speelt, vormt hij als het ware het kleinste en intiemste collectief dat denkbaar is. De leden van dit collectief zijn de linker- en de rechterkant van zijn eigen lichaam. Winnen kun je nooit. Maar verliezen ook niet.

Ante Timmermans, screenshot van fragment#5 (palindroom), 2009.

Foto: courtesy the artist.

Coöperaties archiefmateriaal

In het Financieel Dagblad werd recent aandacht besteed aan de toename van coöperaties in Nederland, inmiddels 910. Volgens het FD komt dit door het afkalven van sociale banden en voorzieningen, de overgang van een industriële economie naar een service economie, fiscale en juridische voordelen en onze wens om de menselijke maat terug te brengen in een samenleving en economie die gedomineerd wordt door schaalvergroting, hebzucht en uitbuiting.

De coöperatie is van oorsprong Brits. De *Rochdale pioneers* legden in 1844 de basis voor het coöperatieve denken, dat zich vervolgens verspreidde over de wereld. In de jaren '40 - '70 was de motivatie om een coöperatie te beginnen niet veel anders dan nu. Mensen wilden zelf de productie, distributie en verkoop van voedsel en andere levensbehoeften in de hand houden en ze geloofden in de meerwaarde van samen ondernemen zonder centraal gezag van overheid of markt.

Er worden diverse objecten getoond uit het archief van het Cooperative College in Manchester en het Nationaal Coöperatie Museum in Schiedam.

Stroom School

Stroom School is de overkoepelende term voor het randprogramma dat Stroom bij tentoonstellingen organiseert. In de Stroom School worden thema's van de tentoonstelling uitgelicht en uitgediept.

De Stroom School van *United We* bestaat uit een aantal rondleidingen, een spreekuur en zes activiteiten die telkens aandacht besteden aan gebieden waar collectiviteit (opnieuw) een rol speelt: werken, leven, organiseren, leren, maken en verzet.

Rondleidingen

Op een aantal zondagen gedurende de tentoonstellingsperiode worden rondleidingen gegeven door kunstenaars en ontwerpers die hun visie op de tentoonstelling en het thema laten horen en zien. Reserveren is niet nodig.

Zondag 26 mei 2013, 15 uur
Rondleiding door kunstenaar Wendelien van Oldenborgh.

Zondag 2 juni 2013, 15 uur
Rondleiding door kunstenaar Navid Nuur.

Zondag 23 juni 2013, 15 uur
Rondleiding door kunstenaars Bik Van der Pol.

Rondleidingen voor studenten

Voor groepen studenten is er tevens de mogelijkheid om door de week rondgeleid te worden. Belangstellenden kunnen zich melden bij Stroom: info@stroom.nl.

Vrijdagmiddag: lunch + rondleiding

Voor specifieke groepen worden lunchrondleidingen georganiseerd op vrijdagmiddag. Belangstellenden kunnen zich melden bij Stroom: info@stroom.nl.

Spreekuur Arno van Roosmalen

Op woensdagmiddagen houdt Arno van Roosmalen, directeur van Stroom Den Haag, spreekuur. Alles is bespreekbaar. Kom langs en deel je vragen, ideeën, zorgen. Elke woensdag tussen 12.30 en 13.30 uur (behalve op 8 mei en 12 juni). Reserveren niet nodig.

United We Work

*Zaterdag 13 april 2013, 17:00 uur
Gratis, reserveren niet nodig*

Tijdens de opening van *United We* geven verschillende collectieven en coöperaties een korte presentatie over waarom zij samen werken, zich gezamenlijk organiseren of samen leven en wat hen dat oplevert.

Broodfonds

Het Broodfonds is een arbeidsongeschiktheidsvoorziening voor zelfstandige ondernemers, een verantwoord en betaalbaar alternatief voor reguliere verzekeringen. Het Broodfonds werkt als een schenkring. Wie ziek is krijgt van alle deelnemers een bedrag geschonken, bedoeld om te voorzien in het eerste levensonderhoud. De deelnemers zijn verantwoordelijk voor de uitvoering.

TAAK: coöperatie

TAAK is een internationaal platform dat vernieuwende kunst en educatieve programma's ontwikkelt over maatschappelijke onderwerpen als ecologie, stedelijkheid, social design en mensenrechten. TAAK is opgezet als coöperatie. Iedereen die actief betrokken wil zijn, kan lid worden.

1646: kunstenaarscollectief

1646 is een projectruimte voor hedendaagse kunst, die zich richt op de experimentele kunstpraktijk en ideeën, een platform biedt voor nieuwe producties en nadrukkelijk kunstenaars wil stimuleren om nieuwe werken op locatie te realiseren.

Pander Woongroep

Pander bestaat uit een variëteit aan woon- en werkvormen: van vijftigpluswoningen tot (studenten-) woongroepen, alleenstaanden, gezinnen met kinderen, kunstenaars, architecten, boekhouders, middenstanders, journalisten en vormgevers, ateliers, winkels en bedrijven. Alle volwassen bewoners en huurders van bedrijfsruimtes zijn lid van de Vereniging Wonen Werken Pander en daarmee medebeheerder van het Pandercomplex.

FNV Kiem: vakbond

FNV KIEM is een professionele vakvereniging die de belangen van haar leden behartigt op het gebied van hun werk en inkomen. Hun leden zijn werknemers en kleine zelfstandigen die werkzaam zijn of waren in de creatieve industrie. Zij regelen collectieve zaken als cao's en sociaal plannen zodat de

leden daar individueel voordeel van hebben.

BLIJStroom: energie coöperatie

BLIJStroom is een vereniging in oprichting, opgericht door gedreven bewoners, die wil uitgroeien tot de coöperatie BLIJStroom. Hun streven is om Rotterdam Noord op termijn zichzelf in zijn eigen energie te laten voorzien. De energie die ze niet zelf kunnen opwekken, kopen ze collectief in tegen een goede prijs.

Rabobank: coöperatieve bank

De Rabobank (Coöperatieve Centrale Raiffeisen-Boerenleenbank B.A) is een Nederlandse bank, bestaande uit 139 zelfstandige coöperaties die alle een eigen bankvergunning van De Nederlandsche Bank bezitten. De Rabobank is onderdeel van de Rabobank Groep.

Orde van Vrijmetselarij

“De vrijmetselaar ziet zichzelf symbolisch als ruwe steen, een steen die bewerkt moet worden om een plek - zijn plek - in de samenleving in te nemen. Een samenleving die hij ziet als een te voltooiën bouwwerk.”

United We Make

*Maandag 22 april 2013,
17.00-19.30 uur
Gratis, reserveren verplicht
info@stroom.nl*

United We Make richt zich op collectieve samenwerkingsverbanden. Steeds meer kunstenaars, vormgevers, curatoren, critici werken in een bepaalde vorm van collectiviteit, voor alle of een deel van hun activiteiten, op projectbasis, tijdelijk of structureel. Daarnaast zijn er uiteenlopende redenen om samen te werken, zowel praktisch als inhoudelijk. Soms is het een oplossing voor tijdgebrek, dan weer een manier om het werk op een hoger plan te tillen. Veel tweepersoons collectieven zijn ook partners voor het leven. Tijdens de kunstenaarsbijeenkomst staat de praktijk van het samen werken en maken centraal. Wat zijn de verschillen? Hoe gaat het in zijn werk om samen werk te maken? Wat is de meerwaarde van het collectief voor creatieve beroepen?

Vijf collectieven geven een korte presentatie en worden door Saskia van Stein, directeur van NAIM/ Bureau Europa in Maastricht, bevraagd over hun motieven, en de voors en tegens die deze samenwerkingsverbanden hen bieden. Uiteraard is er ook ruimte om vragen te stellen en met elkaar in gesprek te gaan. De bijeenkomst wordt afgesloten met soep en brood.

Deelnemers

Topp & Dubio (kunstenaars), BMB con (interdisciplinair), Pot & Van der Velden (grafisch ontwerpers), Norman Beierle (kunstenaar, voormalig duo), BROOS (kunstenaars, Zeger Reyers en Pietertje van Splunter).

Stroom Kunstenaarsbijeenkomsten

United We Make krijgt de vorm van een kunstenaarsbijeenkomst. Het versterken en verdiepen van de beroepspraktijk, het uitwisselen van ideeën en het bespreken van uiteenlopende onderwerpen staan centraal in de reeks kunstenaarsbijeenkomsten die Stroom sinds 2012 met en voor kunstenaars uit Den Haag organiseert. De eerste avond op 5 september 2012 ging over alternatieve financieringsmogelijkheden, de tweede op 17 december 2012 over internationale residencies. Deze derde bijeenkomst - *United We Make* - gaat over het collectief.

United We Live

Woensdag 5 juni 2013, 16.00 - 21.30
uur, incl. maaltijd, toegang gratis,
reserveren verplicht,
info@stroom.nl

“We bouwen in Nederland nog steeds aan de toekomst met het maatschappijbeeld van gisteren voor ogen. We zijn bezig met Lijnbaantjes die geen zin meer hebben, aparte winkelcentra, aparte scholen, aparte schouwburgen, aparte universiteiten, we trekken conclusies uit het verleden, vermenigvuldigen wat en doen voorspellingen over de toekomst. Maar de bomen groeien niet tot aan de hemel. Wat we nodig hebben is een ander denkpatroon.” F. van Klingereren geciteerd in ‘Vernieuwende Nederlandse architectuur’, Wonen, 1, 1970, p.10.

De ideeën van architect Frank van Klingereren (1919-1999) zouden in onze tijd niet misstaan. In zijn pleidooi voor ontmoeting, communicatie en gemeenschap, maar ook voor meer met minder, flexibiliteit en zelfwerkzaamheid, weerklinkt de roep van velen in deze tijd. Maar, er is wel een verschil. Waar Van Klingereren pleitte voor gemeenschapsvorming tegen de ach-

tergrond van het ‘grote meedoen’ in de jaren zestig en zeventig, wordt het huidige pleidooi voor het-zelf-doen ingegeven door het falen van grote structuren en een lege schatkist. Kan Van Klingereren inspireren tot een hernieuwd geloof in gemeenschappelijk leven? En op welke manier dragen zijn gebouwen daar (nog) aan bij? Deze twee vragen staan centraal tijdens *United We Live*.

In een gesprek met drie architecten die nog bezig zijn of zich hebben beziggehouden met de herontwikkeling van een Van Klingereren spreken we over hun keuzes in dat proces. De architecten zijn Hans van Beek (Atelier Pro) die De Meerpaal verbouwde, Léon Thier (Studio Léon Thier) die een ontwerp maakte voor jeugdherberg Ockenburgh, en Frans Benjamins (architecten|en|en) die werkt aan ‘t Karregat. Piet Vollaard en Marina van den Bergen zullen de drie gebouwen kort introduceren en de nieuwe ontwerpen van commentaar voorzien. Kunstenaar Wendelien van Oldenborgh werkt aan een film over Van Klingereren en Lina Bo Bardi en deelt met ons haar visie op ‘t Karregat.

United We Organize

Woensdag 12 en donderdag 13 juni
2013, 10.00-17.00 uur

Toegang: euro 25,- voor 2 dagen

(incl. lunches en drankjes)

Reserveren verplicht:

info@stroom.nl

What Art has to offer to Management

The two-day symposium *United We Organize* is open to anyone with a sincere interest in exploring the relationship between art and management. Participants are strongly advised to join us for the full two days (see above). A limited number of seats is available.

Art and management appear to have little in common. Art is about questioning and disrupting normality, art embraces complexity, celebrates inconsistencies and welcomes the open-ended. Management works in the exact opposite direction it seems, by favoring all that is rational, structured, simplified, tamed, and so on.

Yet, at the same time, the art world is often 'asked' to adapt to managerial processes. To become more like 'normal' businesses. Efficient,

market-driven, professional, with a keen eye for the customer. Not surprisingly, this managerial 'colonization' didn't really go down well in the art world. But is the relationship between art and management necessarily a hostile one?

In our two-day symposium

United We Organize we will take a constructive approach to this topic as we explore what art and management (could) have in common. More specifically, we will be exploring ways in which art can inform new forms of organizing and managing.

We believe the art world has something to offer that is unique and valuable. And we are convinced that art can make a difference.

So why not open ourselves to the possibility of art and design being able to change the way we manage and organize? If we apply artistic reasoning, design thinking, art-historical concepts or concepts of craftsmanship to the world of organization, something valuable might just come from it.

This is what we will be investigating during *United We Organize*.

Program

On day 1 different experts will talk about how they see the relationship between (applied) art and management. There will be plenty of opportunity for interaction and discussion.

On day 2 we put our money where our mouth is. A real life organizational challenge will be presented and conference participants will be asked to help solve the problem by drawing exclusively from the world of (applied) arts.

Speakers and participants:

Klaas Kuitenbrouwer (Rietveld Academie), Jeroen Lutters (Windesheim University of Applied Sciences), Mieke Moor (Twynstra Gudde), Marinka Copier (University of the Arts, Utrecht), Celine Berger (Rijksakademie resident), Bart van Rosmalen (ArteZ), Elias Thielemans (Orgacom), Basten Stokhuyzen (artist), Anna Moreno (artist).

United We Organize is a joint initiative of Stroom Den Haag and The Hague University of Applied Sciences (lectoraat Change Management).

United We Learn

27 juni en 4 juli 2013, 19:00 tot 22:00. Deelname 50 euro, inclusief drankjes en een snack inbegrepen. Er is een beperkt aantal plaatsen beschikbaar.

'Schoolbank-leren' is maar één vorm van leren, zij het een heel dominante vorm. Hoe kunnen we anders kennis tot ons nemen? Door te doen? Door als groep te werken? Tijdens *United We Learn* experimenteren we met vormen van leren die de traditionele, inactieve en zender-gerichte vormen van leren uitdagen.

Voor *United We Learn* gaan 25 deelnemers een experiment aan waarin ze in twee bijeenkomsten onder leiding van filosoof Ad Verbruggen verschillende manieren van leren ervaren. Elke bijeenkomst bestaat uit kennisoverdracht en onderzoek. Naast de directe kennisoverdracht gaan we aan de slag met verrassende vormen van leren. Er wordt geëxperimenteerd met visueel, auditief en kinesthetisch leren.

Het onderwerp van de verschillende leeractiviteiten is het leren zelf: hoe leren we, waarom

leren we en wat leren we? De bijeenkomsten vinden plaats op verschillende locaties, zodat je als deelnemers het effect van de omgeving op het leren ondervindt.

De locaties en het programma worden via www.stroom.nl bekend gemaakt.

United We Learn wordt georganiseerd in samenwerking met Brandstof. Brandstof maakt actieve filosofische programma's waarin lichtvoetig de diepte wordt gezocht. In Brandstofprogramma's word je uitgedaagd om helder na te denken over onderwerpen die je dagelijks tegenkomt.

Brandstof plaatst alledaagse vragen in een bredere filosofische context en brengt hiervoor toonaangevende filosofen in stelling. Tijdens de programma's presenteren denkers een mash-up van klassieke en eigen denkbeelden. Er worden geen ideeën opgedrongen, maar verschillende filosofische perspectieven worden op een begrijpelijke manier gepresenteerd om je aan het denken te zetten.

United We Resist

*Zondagen 30 juni & 7 juli 2013,
filmscreenings Filmhuis Den Haag*

In twee filmavonden gaan we in op zelforganiserende systemen, de politiek van het collectief en het opheffen of verdwijnen van het individu. De films zijn:

30 juni, 13:00

Adam Curtis, *All Watched Over by Machines of Loving Grace* 2011.

Een serie van drie documentaires over de manier waarop de mens is gekoloniseerd door de machines die we zelf hebben gebouwd. Curtis toont de opkomst van zelforganiserende systemen en de relatie met ons geloof in computers.

Wordt ook vertoond bij Bureau Europa in Maastricht

7 juli, 15:00

Bernadette Corporation, *Get Rid of Yourself* 2003.

Deze film, van het kunstenaarscollectief Bernadette Corporation, is een zoektocht naar nieuwe, niet-geinstitutionaliseerde of identiteitsloze vormen van protest die zich verzetten tegen het politieke systeem.

De tentoonstelling is mede mogelijk gemaakt door:

Mondriaan Fonds, Stichting DOEN, Stimuleringsfonds Creatieve Industrie

Met dank aan:

Nora van Klingeren, Co-operative College Manchester, Nationaal Coöperatie Museum Schiedam, Loosduins museum, gb agency, Barbara Seiler Galerie, Mariska Zevenbergen, Studio Léon Thier, HVE Architecten, Atelier Pro, Miel Karthaus, architecten|en|en, Piet Vollaard, Marina van den Bergen, Wies Sanders, Denis Guzzo, Locatie Z, Joop Vrijman, Jan van Belkum, Onno Mostert, Meersma Holding B.V., Orde van Vrijmetselaren, TAAK, 1646, Pander Woongroep, FNV Kiem, BlijStroom, Rabobank, Broodfonds, Het Nieuwe Instituut, Thonik

Partners:

Brandstof, Lectoraat Change Management Haagse Hogeschool, Filmhuis Den Haag, Bureau Europa, Piet Vollaard en Marina van den Bergen

Stroom Den Haag

Hogewal 1-9
NL-2514 HA Den Haag
www.stroom.nl

T +31(0)70 365 8985
F +31(0)70 361 7962
info@stroom.nl

Weet je nog die leuke canvas tassen die je inruilde tijdens *Expanded Performance*? Ze zijn nu op maat herdrukt voor *United We*. Kom je tasje (of een ander) 'terughalen' tijdens een bezoek aan de tentoonstelling of de Stroom School. Ze kosten 2,50, maar zijn gratis bij elk boek dat je koopt in onze boekhandel waar we gedurende *United We* boeken in relatie tot het project verkopen.

Den Haag